

## שטר של מכירת בית בכפר ברו מימי בר־כוכבא \*

יגאל ידין, מגן ברושי ואלישע קימרון

### מבוא

עשרות שטרות מסוגים שונים מימי מרד בר־כוכבא (או מלפניו) נתגלו כדור האחרון במדבר־יהודה. שטרות יהודיים מן התקופה הזאת לא היו ידועים לנו לפני התגליות שנעשו במדבר־יהודה, החל מראשית שנות החמישים. עד אז ידועים היו לנו רק שטרות מן המאה החמישית לפני־הספירה (מיב שבמצרים) מחד גיסא, ומימי־הביניים מאידך גיסא. בשנת 1962 נתגלו בוואדי־דאליה שטרות שומרונים כתובים ארמית מן המאה הרביעית לפני־הספירה. התגליות ממדבר־יהודה ומוואדי־דאליה ממלאות אפוא חלל ריק בתולדות מחקר השטרות.

חלק ניכר מן השטרות שהתגלו במדבר־יהודה כבר פורסמו, ורוב התופעות שבהם כבר נידונו, אולם מחקר מסכם יתאפשר רק לאחר פרסומם של כל השטרות. משום כך נקצר בדיון ונסתפק בציון מקבילות משטרות אחרים מתקופות שונות (ממסמכי יב,<sup>1</sup> מתעודות ואדי־דאליה,<sup>2</sup> מן השטרות שנתגלו במדבר יהודה<sup>3</sup> ומשטרות עבריים מאוחרים יותר).<sup>4</sup> כמו־כן נסתמך על ספרות הדנה בחומר זה, ונפנה במידת הצורך למקורותינו.

\* תעודה זו, ובצדה טיוטה של תעתיק, נמצאו בעזבונו של פרופ' יגאל ידין המנוח. לא ניתן היה לברר כיצד ומניין הגיעה התעודה לידינו. הפרסום הזה נעשה ברשותם של האפוטרופסים על עזבונו המדעי של ידין. לנוסח המובא כאן ולפירושו אחרים כמובן שני מתכרי המאמר האחרים. מחברים אלה מכקשים להביע את תודתם לפרופ' ח"י גרינפלד ולפרופ' י' נוה על כמה הצעות־קריאה חשובות והערות מחכימות כאשר לפענוח התעודה ולפירושה. על כך שהטופס הגלוי נכתב עברית העיר פרופ' י' נוה. תודתם נתונה גם לד"ר ד' טלשיר ולפרופ' ר' ירון, שהינחום בעצה טובה. תעמוד על הברכה גם הגב' עדה ירדני, שהכינה במיומנות רבה פכסימיליה של התעודה וטבלה אלפביתית של כתבה.

- 1 E.G. Kraeling, *The Brooklyn Museum Aramaic Papyri*, New Haven 1953 [להלן קרלינג]. תרגום התעודות לעברית אצל ב' פורטן, יהודים מיב וארמים מסין, ירושלים תשמ"ה.
- 2 F.M. Cross, 'Samaria Papyrus I: an Aramaic Slave Conveyance of 335 B.C.E. Found in the Wadi ed-Daliyeh', *Eretz-Israel*, 18 (1985), pp. 7\*-17\* [להלן: קרוס, ואדי דאליה].
- 3 P. Benoit, J.T. Milik & R. de Vaux, *Les Grottes de Murabbaat* (=DJD, II), Oxford 1961 [להלן: מרבעאת]; pp. 245-268 (1957), *Biblica*, 38 (1957), pp. 245-268 (1957), *Biblica*, 38 (1957), pp. 245-268 (1957).
- 4 א' גולק, אוצר השטרות הנהוגים בישראל, ירושלים תרפ"ו [להלן: גולק]. גולק העמידנו על הקביעות המפליאה כביר' (שם, עמ' 264-268).



## תיאור התעודה

התעודה המובאת כאן היא שטר מקושר<sup>5</sup> של מכירת בית מן השנה השלישית למרד בר-כוכבא (134-135 לספירה).<sup>6</sup>

השטר כתוב על פפירוס, ומידותיו: גובה — 8.5 ס"מ, רוחב — 21 ס"מ. הכתב רהוט ואין בו מלים ואותיות תלויות בין השיטין.

רק חלקו העליון של השטר, המכיל את הטופס החתום (הפנימי), שרד, ויש בו 7 שורות כתובות ארמית. חלקו הימני נפגם, אך ניתן להשלים את רוב החסר על-פי שטרות אחרים שנתגלו במדבר-יהודה.<sup>7</sup> מן הטופס הגלוי (החיצון) שרדו אותיות אחדות בלבד, ומהן אנו למדים, כי הטופס הזה היה ככל הנראה כתוב עברית.<sup>8</sup> אם כן הדבר, הרי זה השטר היחיד הידוע לנו, ששני נוסחיו לא נכתבו באותה הלשון.

מקום הימצאו של השטר איננו ידוע. ייתכן, שנתגלה במערות מרבעאת, אבל קרוב יותר לשער, שנתגלה בנחל-צאלים. תעודה אחרת, השטר מ'כפר בכיר' (כפר בריו, וראה להלן), נתגלתה, לדברי הבדווים, בנחל-צאלים. החוקרים שפירסמו בשנות החמישים תעודות מנחל-צאלים, שהגיעו לרשות מוזיאון רוקפלר, העדיפו מסיבות פוליטיות שלא להדגיש עובדה זו, שהרי נחל-צאלים, כ-5 ק"מ מצפון למצדה, נמצא בתחומה של מדינת ישראל. יוחנן אהרוני, שגילה בנחל זה שרידים מימי מרד בר-כוכבא, הבחין כי לפחות מערה אחת ('מערת הגולגולת') נחפרה כמעט עד תומה בידי הבדווים. אין להוציא מכלל אפשרות שהתעודה נתגלתה בנחל חכר: קטעי הקלף של תרגום יווני לתרי עשר, שנתגלו בידי אהרוני כ'מערת האימה', בנחל זה, הם חלק ממגילה, ששאו שרידיה נחפרו בידי בדווים, וחלקם נתפרסם בידי ברתלמי.<sup>9</sup>

של הצורה המשפטית של סגנון השטר ותוכנו מתקופות קדומות ועד הדורות המאוחרים. שם, עמ' XXI. שטר מקושר הוא תעודה שנוסחה נכתב פעמיים: הנוסח הראשון נגלל, נקשר ונחתם (כדי למנוע זיופים), ואילו הנוסח השני הושאר גלוי כדי לאפשר עיון בתוכנו.

5 וראה בפירוט: 'ידין, החיפושים אחר בר-כוכבא, ירושלים-תל-אביב תשל"א, עמ' 229-232 [להלן: ידין, בר כוכבא]. וראה להלן הערה 8.

6 מרד בר-כוכבא שארך שלוש שנים ומחצה חל בשנים 132-135 לספירה. ידוע לנו, כי מניין המרד מנה ארבע שנים (השנים א' וב' נזכרות על-גבי מטבעות; השנים ג' וד' נזכרות בתעודות ממערות נחל-מרבעאת ו'מערת האיגרות' בנחל-חבר). לדעת רוב החוקרים, תחילתו של מניין המרד היא בניסן 132, ולפיכך השנה השלישית זמנה ניסן 134-אדר 135. הקושי העיקרי הוא בקביעת סופה של השנה הרביעית: אם אכן נחרבה ביתר בט' באב 135, כפי שקובעת מסורת ישראל (ואז יהיו גבולות השנה הרביעית בין א' ניסן 135 לט' באב 135), נתקשה להסביר את משמעות התאריך המופיע בתעודה מס' 30 ממרבעאת: 'בעשרים ואחד לתשרי שנת ארבע לגאולת ישראל' (מרבעאת, עמ' 144-145). על מניין המרד ראה: B. Kanael, 'Dates Used in the Bar Kokhba Revolt', *IEJ*, 21 (1971), pp. 39-46; B.Z. Wacholder, 'The Calendar of Sabbatical Cycles', *HUCA*, 46 (1975), p. 217; idem, 'Chronomessianism', *ibid.*, 46 (1975), p. 217; L. Mildenberg, *The*; (*Essays in Jewish Chronology and Chronography*, New York 1976) *Coinage of the Bar Kokhba War*, Aarau-Frankfurt a.M. — Salzburg 1984, p. 82 [להלן: מילדנברג, בר-כוכבא].

7 גודל החסר שבחלקו הימני של השטר תלוי במספר שכלל התאריך — האם כלל מספר של תיבה אחת (10-1), 20, (30) או שתי תיבות (11-19, 21-29). אם האפשרות השנייה נכונה, אזי יש להוסיף להשלמה מלה או שתיים בכל שורה, כגון 'ומה דנה' בשורה 2; שם השכן בתחילת שורה 5, וצורת מקור נוספת בשורה 6, 'קודמך' בשורה 7.

8 ראה להלן בהערות לקריאה. על המונחים 'טופס הגלוי' ו'טופס החתום' ראה גולק עמ' XXII ואילך.

9 וראה: 'אהרוני, מערות נחל צאלים, אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ב, ירושלים תשל"א, עמ' 345-347 (ושם הפניות לספרות נוספת). על הקטעים היווניים שנתגלו בידי אהרוני ראה: ב' ליפשיץ, 'קטעי קלף ופפירוס ממערת האימה', ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, כו (תשכ"ב), עמ' 183-189; על



## מבנה התעודה

מיבנהו של השטר דומה לזה של שטרות אחרים ממדבריי יהודה ומשאר מקומות: זהו שטר מונולוגי, מנוסח בגוף ראשון מטעמו של המוכר. אין בשטר כל הבעת הסכמה או הצהרה נגדית.<sup>10</sup> אלה סעיפי השטר:

- א. ציון הזמן והמקום (שורה 1).
  - ב. הצהרת המוכר – ציון עובדות העיסקה (שורות 1-4).
  - ג. גבולות המכר (שורה 4).
  - ד. ציון המחיר בעבור המכר וקבלת הכסף (שורה 5).
  - ה. ציון זכויותיו המוחלטות של הקונה (שורות 5-6).
  - ו. התחייבות המוכר להגן על זכויות הקונה, לפצותו במקרה של נישול על-ידי צד שלישי ולהחליף את השטר במידת הצורך (שורות 6-7).
- מבחינה מהותית, יש להבחין בין שני חלקים עיקריים:<sup>11</sup> א. ציון המכירה (מנוסח בזמן עבר ובבינוני); ב. סילוק זכויות המוכר וציון זכויות הקונה והתחייבויות המוכר כלפיו (מנוסח בזמן עתיד).

רוב סעיפי השטר הם סטריאוטיפיים; יש בו כפל-מלים ופירוט יתר של העובדות, כדי שתהא כוונת השטר ברורה ולא יישאר שום מקום להערמה או לזיכוח.<sup>12</sup> בסעיף המכיל את עובדות העיסקה, יש מעט שינויים וחדושים, ואפשר שגם בסעיף המדבר על זכויות הקונה היה ייחוד (הציון בור החיטים). יש לציין, שאין בשטר ציון ליתור מצד אשת המוכר על זכויותיה.<sup>13</sup>

## לשון התעודה

לשון התעודה דומה לארמית הממלכתית, אך מצויים בה כבר מספר קווי-לשון חדשים. נציין כאן כמה תכונות מאפיינות.

### א. כתיב

כתיבו של השטר עקיב מאוד, ואלה כלליו:

a, e סופיות נכתבות תמיד בה"א (עקיבות מעין זו אינה שכיחה בשטרות ממדבריי יהודה). הו"ו מציינת כל תנועת o, u (כול – שורות 6, 7), רק המלה 'תחמי' (שורה 4) כתובה כנראה בלי ו"ו (על-פי שרידי האותיות).

הקטעים מאותה מגילה שנחפרו בידי הבדווים ראה: D. Barthelemy, *Les devanciers d'Aquila*, Leiden 1963. באוסף המגילות שבמוזיאון רוקפלר מצויים כמה עשרות 'לוחות' של כתבי-יד, שמוצאיהם טענו כי מקורם בנחל-צאלים, אבל קרוב לוודאי שמקור רבים מהם במערת האימה שבנחל חבר. 18 מן הלוחות הם מן התרגום היווני של תרי עשר.

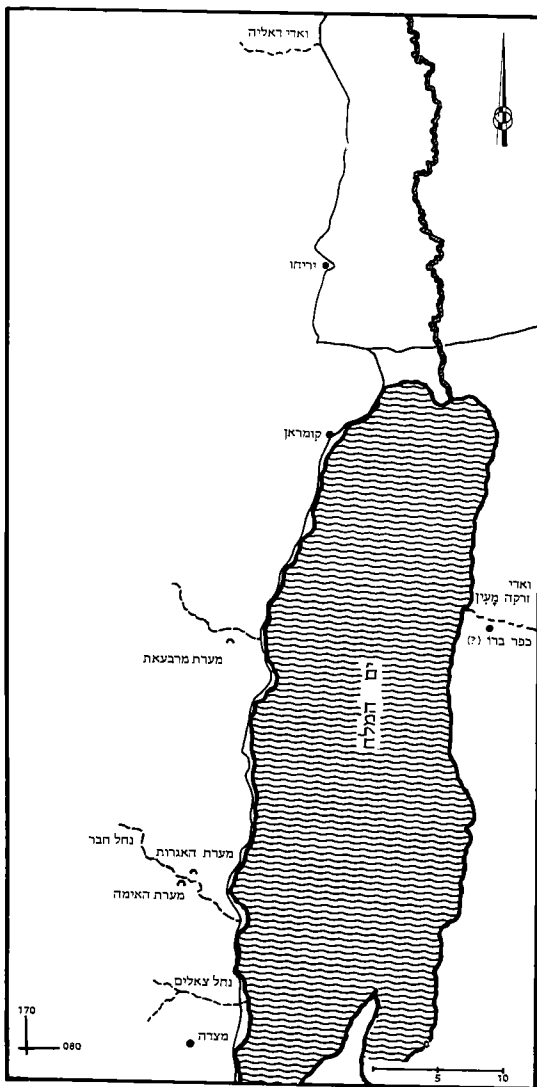
10 השווה גולק, עמ' XXXIII ואילך; ר' ירון, המשפט של מסמכי יב, ירושלים תשכ"א, עמ' 100 ואילך [להלן: ירון].

11 השווה גולק, עמ' XXXV ואילך; ירון, עמ' 114.

12 גולק, עמ' XXXIV ואילך.

13 ראה גולק, עמ' XLIII ואילך; ירון, עמ' 114.

תעודה: שטר מימי בריכוכבא



מפת האזור. כפר בר  
 כנראה ממזרח לים המלח.

היו"ד מציינת תנועת i ארוכה (אך לא i קצרה) ורק במלה 'גמרין' (שורה 5) היא חסרה (אולי מתוך נטייה להימנע מכתובת שני יו"דין בשתי הברות תוכפות). היו"ד השורשית נכתבה תמיד במלה 'בית' לצורותיה השונות (יש בשטרות ממדבר יהודה גם כתיבים בלי יו"ד במלה הזאת). האל"ף לא נכתבה במקומות שהיא נאלמה: 'נשי' (שורה 1), 'רובן' (שורה 3), 'תמרון' (שורה 7).

ב. פונולוגיה

205

נציין את הידמות הנו"ן במלים 'חַטָּה' (שורה 4) — בשטרות עבריים וארמיים ממדבר יהודה מצינו 'חנטין' — למשל, מרבעאת, עמ' 24, שורה 16; 'שטר למכירת קרקע', עמ' 258, 'מִפְּקָה' (שורה 5 וכן בשטרות אחרים), 'מְכּוּל' (שורה 7) — ויש בשטר גם 'מ' ללא הידמות, ואולי גם 'מדנחיתה' (שורה 3).

יגאל דיין, מגן ברושי ואלישע קימרון

### ג. מורפולוגיה

חשיבות מיוחדת נודעת לצורות-מקור של הבניינים הנגזרים, בתוספת הפרפיקס מ': 'למעמקה' (שורה 6), 'למקימה' (שורה 6). צורות כאלו ידועות כבר מן התעודות הארמיות ממדבר-יהודה (כגון 'למזבנה' — 'חווה מכירת קרקע', עמ' 259) על-יד הצורות הסטנדרטיות (כגון 'למרקא' ו'לקימא' — שם, וכן מרבעאת, עמ' 26, שורה 4).

גם הארמית המקראית וגם המסמכים המשפטיים ביב אינם יודעים מ' בצורת המקור של הבניינים הנגזרים. אולם צורות במ' נמצאו במשלי אחיקר, במכתבי הרמפוליס ובניבי הארמית של ארץ-ישראל. צורה דומה מצויה בסורית. מסתבר, שזוהי תכונה המאפיינת את הארמית המערבית.<sup>14</sup>

כינוי הזיקה 'די' נכתב תמיד כמלה נפרדת (על 'דביתה' שבשורה 3, ראה לעיל).



|   |   |
|---|---|
| פ | נ |
| ף | ן |
| ק | ך |
| ר | ר |
| ש | ש |
| ת | ת |

|   |   |
|---|---|
| ל | ל |
| מ | מ |
| נ | נ |
| ז | ז |
| ס | ס |
| ע | ע |

|   |   |
|---|---|
| ז | ז |
| ח | ח |
| ט | ט |
| י | י |
| כ | כ |
| ך | ך |

|   |   |
|---|---|
| א | א |
| ב | ב |
| ג | ג |
| ד | ד |
| ה | ה |
| ו | ו |

טבלה אלפביתית של אותיות נבחרות מן התעודה

- 1 ... ל ... שנת] תלת לחרות ישוראל על ימי שלעון בן כוסבה נשי ישוראל בכפר] ברו יהונתן בר עלי מן כפר ברו אמל לשאול בר חרשה מן [תמן אה
- 2 [מן רעותי יומה דנה זבנה לך] לביחא נוי אחי ליורדת בית קורה בכפר ברו לחונה נוי פחליח למלונה לנו ביחה רבה דך ולעליחה זי פחלת] לן ]
- 3 [בחהלי ] ואנה בן ]לה ולן ]ה מן מלונה ולדולת חלעה דביחה די זבנה מן יהוסף בר רובן מרנחיתה דלתנה]
- 4 ] אבנה] ושנהסוף זי חטיה ררשיה ומפחחא חחמי אמריה [אלך] מרנחה דרחה מערבה דרת בית מנו רבחה דרומה נומה [צפנה] ]
- 5 [אתה דך וכול די בה מעלה ומפנה] לך חוה דך זבנה] לך [בכספ זויין חלחין] רשתה [די המון] סלעין] חשע חקלי כספה אנה מקבל דמין גמירן לעלם זשין שאלי
- 6 ] למקנה ולמזבנה ולמחפול ולמעמקה [ולמעבד בה כול די יצבה מן יומה דנה ולעלם ואנה יהונתן מזבנה וכול די זיי אקנה אחריאין וערכין למקלמה
- 7 [ולמקנה זבנה דך קדימך] מכול חרד ותגור      ותשלמחה מן נכסין זיי אקנה [ולקבלך] וזימן די המורין לי אחלק לך שטרה זונזה כדי חוה

נשי ישוראל בןכפול בןרו יהונתן בר עלי מן כפר בול  
 אחדר שפוחת  
 לן בן



## תרגום השטר\*

הטופס החתום (הפנימי)

- 1 [בא לַע שנת] שלוש לחרות ישראל על ידי (?) שמעון בן כוסבה נשיא ישראל, [בכפר] ברו. יהונתן בר עלי מכפר ברו אמר לשאול בן חרשה [משם: אני]

## פירוש התעודה

### שורה 1

[שנת] תלת לחרות ישראל על ימי שמעון בן כוסבה נשי ישראל – נוסחה זו חוזרת, בשינויים שונים, בשטרות הארמיים. מצינו גם 'לחרות ירושלים', ובשטרות העבריים גם 'לגאולת ישראל' (ראה 'כפר בביו', עמ' 264; מרבעות, עמ' 22, שורה 1; שם, עמ' 25, שורה 1; והערותיו של מיליק בעמ' 135).

המלה 'ימי' אינה ידועה משום שטר היא כנראה שיבוש מן 'ידי'. קרוב לשער, שהסופר טעה כאן (אולי מתוך היסוס תת-הכרתי) וכתב 'ימי' במקום 'ידי' (הרי מדובר כאן במניין השנים). בשטרות העבריים נמצא 'על יד' (כגון מרבעות, עמ' 24, שורה 2). מנחם קיסטר הפנה את תשומת ליבנו לעובדה, שגם בספר בן-סירא הומרה בטעות (מספר פעמים) המלה 'ידי' במלה 'ימי' (מח לב; מט ט; וכנראה גם מו ב).

הכתיב 'כוסבה' הוא אך אחד מצורות הכתיב של שמו של 'בר-כוכבא'. בשטרות ממדבר-יהודה מופיע השם גם בצורות 'כוסבא' ו'כשבה'. על צורות השם במרבעות ראה: י. דיין, 'מערות מדבר יהודה: סקר ארכיאולוגי בשנת תש"ך (מחנה ד)', ידיעות בחקירת א"י ועתיקותיה, כה (תשכ"א), עמ' 54-60 [להלן: דיין, מחנה ד].

כפר ברו ייתכן לקרוא גם 'ברי' והעדפנו את הו"ו בעקבות הכתיב הברור בשטר 'כפר בביו', שנראה בעליל כי יש לקרוא 'כפר בריו'. ייתכן מאוד, שמדובר ביישוב השוכן ממזרח לים-המלח, ככל הנראה מְנִינָת אֶם חֶסֶן שמעל מעיינות חמאים א-זְרָקָה שליד ואדי זרקה-ימעין (נ"צ 207113). מקומו של האתר כ-5 ק"מ מצפון-מערב למכוור, ובקירוב מול מצפה-שלם ומערות מרבעות. יישוב זה מצוין במפת מידבא בשם [Ba]apou, ונזכר כבר אצל יוסף בן מתתיהו (מלחמות 1.180): 'בנחל שמסביב לעיר מכור יש מקום בשם Βαάρας. באונומסטיקון של אוסביוס (205) נאמר: 'יש כפר גדול מאוד אצל המים החמים של בערה בערביה'!

מקובל במחקר, שהצורה היוונית של השם Βαάρας מייצגת שם מקום, שמקורו בלשון שמית, ושגזר מן השורש 'בער' – שם שתיאר את תכונתם של המעינות החמים. אין בביאור אטימולוגי זה שום דאות, אבל אם הוא נכון, יקשה עלינו להלים את חסרון העי"ן בשם 'כפר ברו'. הסיומתו שכיחה בשמות נבטיים, והשווה שם המלך 'מלכו', שם המלכה 'הגרו' ועוד.

'יהונתן' – וכן להלן יהוסף (שורה 5) – הכתיב בה"א בשמות התיאופוריים נפוץ בתעודות ובמטבעות של התקופה הזאת.

אמר – הפועל אחרי הנושא, שלא כבתעודות יב, שם הפתל בא בראש המשפט.

[אנא מן רעותי...] – ההשלמה על-פי 'כפר בביו', עמ' 264.

חרשה – על השם הזה עיין: אנציקלופדיה מקראית, ג, עמ' 308.

1 ראה מ' אבייונה, גיאוגרפיה הסטורית של ארץ ישראל, ירושלים תשי"א<sup>2</sup>, עמ' 167 הערה 10; הנ"ל, 'מפת מידבא', ארץ ישראל, ב (תשי"ג), עמ' 141 וכן דף מפה 2, 9.

\* להלן מובאים תרגומו של הטופס החתום (הפנימי). שרידיו של הטופס הגלוי (החיצון), שבחלקו התחתון של השטר ולשונו עברית, אינם צריכים כמוכן תרגום.



תעודה: שטר מימי בריכוכבא

- 2 [מרצוני מוכר לך] את הבית [שיש לי] וחצר בית קורה (?) בכפר ברו, את החדר שפתוח למזרח לתוך הבית הגדול הזה ואת העליה שפתוחה [ל...]
- 3 [...] חזקתי (?) ואני [...] ממזרח [ואת] דלת השער של הבית שקניתי מיהוסף בר ראובן מדנחיתה (?). הבית

## שורה 2

דרת – המלה מופיעה שוב בשורה 4 וכן ב'כפר בביר', עמ' 264, וידועה מדיאלקטים ארמיים אחרים. היא גזורה מן השורש דור.

בית קורה – הייתכן כי הכוונה לקורת בית-הבד (הצעת ח"י גרינפלד)?

לתונה – מקבילה כנראה ל'תחדר' (=את החדר) שכטופס הגלוי – העברי. המלה מצויה בתעודות מיב (למשל קרלינג, עמ' 4, שורה 3), בארמית של קומראן ובניבים אחרים.

פתיח ל – בתעודה מיב: 'וכונה ו פתיח לתרי רבתא ותרעא עלה פתיח לשוק מלכא' (קרלינג, עמ' 12, שורה 21); וכן: 'שער פתוח לגג ההיכל' (מגילת המקדש לא ג, וראה מקבילות שציינן ידן שם, ב, עמ' 96).

מדנחה – הקריאה על-פי המקור. בתצלום האותיות אינן ברורות. ביב: 'מועא שמשא'. ראוי לציין, ששמות רוחות השמים מיוזעים, כרגיל בארמית. על ידוע שמות רוחות השמים בעברית הבת-קלאסית ראה: א' קימרון, 'שמות רוחות השמים במקורותינו הקדומים', בית מקרא, פ (תש"ס), עמ' 46.

ביתה רבה – השווה: 'בתא רבא' (מרבעתא, עמ' 25, שורה 15).

דך – הכינוי הרומז בא בתעודה שלנו אחרי השם הנרמז.

## שורה 3

בח'קי – האות החסרה יכולה להיות ו, ל או ז, אבל אין בדינו להכריע מחמת הפגימות של הטקסט. האם מדובר כאן ב'חוקה'?

ואנה – או 'די אנה', אין בטחון שהאותיות אינן שייכות לשתי מלים.

דביתה – או 'וביתה', הדל'ת נראית כמו ר' מתוקנת בהוספת נקודה.

די זבנת מן x – הנוסחה ידועה מן התעודות של יב ('זי זבן' – ראה, למשל, קרלינג, עמ' 12, שורות 3-4).

דלת – המלה רגילה בתעודות יב; אבל בשורה 4 משמשת המלה הנרדפת 'דשיא'.

זבנת – בשטר משמש גם הפועל הנרדף, קנה.

מדנחיתה דר – לא ברור לאן שייכת הה"א, אם לתיבה הראשונה או לשנייה. העניין סתום. אולי 'דנחיתה' שם מקום הוא, והמלה 'דר[תה]' פותחת את רשימת הנכסים הנכללים בעיסקה?

- 2 השווה: מ"ר ליהמן, מסות ומסעות, ירושלים תשמ"ב, עמ' 191-192 [להלן: ליהמן].

4 [...] האבנים והבורות (?) של החיטים והדלתות והמפתח. תחומי המקומות הללו: מזרח החצר, מערב חצר בית מנו הגדולה, דרום נזמה, [צפון...]

5 [המקום הזה וכל שבו], הכניסה והיציאה כראוי — (את) זה מכר[תי] לך [בשלושים] וששה [זווי כסף, שהם] תשעה סלעים. ו(את) שקלי הכסף קבלתי, מחיר מלא לעולם. רשאי שאול

#### שורה 4

[אב]ניה, או [...]נוה.

דשיה — המלה נמצאת גם בתעודות יב (למשל, קרלינג, עמ' 9, שורה 13), ובארמית של מגילות מדבריהודה, כגון בתרגום הארמי לאיוב. קוטשר<sup>3</sup> העיר, כי היא לא נמצאה בארמית המערבית בצורה זו.

ומפתח (=והמפתח) — השווה: 'המוכר את הבית מכר את הדלת אבל לא את המפתח' (משנה, בבא בתרא ד ג).

#### שורה 5

[את]רה דך וכול די בה] — ההשלמה על-פי 'חוזה מכירת קרקע', עמ' 259. השווה: 'זבמן שאמר לו הוא וכל מה שבתוכו הרי כולן מכורין' (משנה, בבא בתרא ד ג) וראה עוד מרבעאת, עמ' 30, שורה 4.

[מע]לה ומפ[ק]ה — ההשלמה על-פי 'חוזה מכירת קרקע', עמ' 259.<sup>4</sup> וראה דברי מיליק על המלים האלו, 'חוזה מכירת קרקע', עמ' 262. והשווה עוד מרבעאת, עמ' 25, שורה 3. ראוי להוסיף לדברי מיליק, כי הביטוי 'מוצא ומובא' שכיח בשטרות עבריים (ראה, למשל, גולק, עמ' 169, 170). וכן 'יציאה וביאה' (שם, עמ' 186). סדר המלים — כניסה, יציאה — שלא כמקרא.

לסיכום הסעיף הכולל את עובדות העיסקה נפנה אל המשנה, בבא בתרא ד א, שממנה ניתן ללמוד מדוע יש צורך בפירוט הנכסים הקשורים לבית (או אלו שאינם קשורים אליו): 'המוכר את הבית לא מכר את היציע אף על פי שהיא פתוחה לתוכו, ולא את החדר שלפנים ממנו.'

רשימה דומה לזו שבשטר הנדון נמצא גם בשטרות מאחרים, כגון: 'והחית לו שמכרתי לו את הבית והחצר עליות וחדרים' (גולק, עמ' 168); 'עם כל מוצאיו ופתחיו, חלונותיו ודלתותיו, בריחיו, חדריו, כפות ומרתפות ועליותיו וחדריו וכל כלי תשמישו ומחבורים וכל הגגין שעליו הן של עצים והן של אבנים' (שם, עמ' 174).

כדי חזה (=כראוי) — וכן בשורה 7 (וראה להלן, הערה 5). הצורה חזה היא בינוני פעול של הפועל חזי. הצירוף הזה נמצא בעוד שטרות ארמיים ממדבריהודה, אלא שמיליק קרא בטעות 'חיא' במקום 'חזא'. בתרגום אונקלוס לויקרא ה י, 'כדחזי' מתרגם את המלה 'כמשפט' (כלומר כנהוג).

דך — חוזר אל המלה [את]רה] שבראש השורה. שימוש כזה של כינוי הרמז ללא שם עצם לפניו נמצא גם בשטרות שפירסם מיליק ('חוזה מכירת קרקע' עמ' 259; 'כפר בביר', עמ' 264).

סלעין תשע — במטבעות הכסף של בריכוכבא קיימים שני עריכים (דנומינאציות): עריך גדול הקרוי 'סלע', שהיה שווה לטטראדרכמה מן הטביעות הרומיות הפרובינקיאליות. ועריך קטן הקרוי 'זוו', שערכו היה רבע טטראדרכמה. הזוו שווה הן לדינר הרומי (שכתובותיו בלאטינית) הן לדרכמה הפרובינקיאלית (שכתובותיה ביוונית). מכאן, שתשעה סלעים שווים לשלושים ושישה זוו, והשלמתנו ודאית.<sup>5</sup> על סדר המלים ראה דברי קימרון.<sup>6</sup>

5 על עריכי מטבעות הכסף של בריכוכבא ראה, למשל, מילדנברג, בריכוכבא, עמ' 27, תעוד: Y. Meshorer, *Ancient Jewish Coinage*, II, Dix Hills NY 1982, pp. 154-155  
6 E. Qimron, *The Hebrew of the Dead Sea Scrolls*, § 400.20 (forthcoming)

3 י' קוטשר, תולדות הארמית, ירושלים תשל"ב, עמ' 137.  
4 נראית דעתו של י' נוה (הערה בעל-פה) כי יש לקרוא גם ב'חוזה מכירת קרקע' שורות 6-7 אחרי המלים האלו כדי חזא — בדיוק כמו בשטר שלנו. את קריאת הביטוי הזה של מיליק תיקן כבר ח"י גרינפלד בקובץ כתובות מספרות (קטלוג מוזיאון ישראל), ירושלים תשל"ג, עמ' 200.

תעודה: שטר מימי בריכותבא

6 [...]לקנות ולמכור] לחפור ולהעמיק [ולעשות בו כל שיחפץ מן היום הזה] ולעולם. ואני יהונתן המוכר וכל מה שיש לי ומה שארכוש אחראים וערבים לקיים

דמין גמירין לעלם – הצירוף 'דמין גמירין' נמצא גם בפפירוס מס' 1 משומרין (שורה 3; קרוס, ואדי דאליה, עמ' 11-12). קרוס מזכיר שם וריאנט מפפירוס אחר – 'כסף גמיר' ומפנה למקבילה האשורית *šim gamir*. פירוש הצירוף – מחיר מלא, והוא דומה לצירוף 'כסף מלא' הנזכר במשא ומתן המשפטי שבין אברהם לבין בני חת (בראשית כג ט). ביטוי זה מצוי גם בכפר בכור, עמ' 264; השווה גם שם, עמ' 259. ובשטרות מאוחרים: 'כי קבלנו מכפר פלוני הנ"ל כל דמי המכירה עד גמירא' (גולק, עמ' 174). על המונח 'עלם' בנוסחאות האלה ראה ירון, עמ' 110.

ותקלי כספא... – בימי הבית השני, לכל הפחות למן התקופה החשמונאית ואילך, שקל משמעו טטראדרכמה, היינו מטבע הכסף ששוויו ארבע דרכמות (או ארבעה דינרים)<sup>7</sup>. בימי מרד בריכותבא כונתה כאמור הטטראדרכמה 'סלע'. ואילו מחציתה – הידירכמה – כונתה 'שקל'. כך עולה בפירוש מ'חזה מכירת קרקע' שורות 8-9 (עמ' 259), שנאמר בו, כי 78 זוזים (היינו דרכמות או דינרים) שווים 19 סלעים ושקל אחד ( $19 \times 4 + 2 \times 1 = 78$ ). כך גם עולה מתעודה מס' 46 ב'מערת האיגרות' (שטרם התפרסמה), שנאמר בה: 'כסף דינרין עשרה שהם סלעים שתיים ושקל אחד'. וראה: 'משורר, 'התמורות במטבעות ה'שקל' בימי מלחמת החורבן ומלחמת בר כוכבא', דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, א, ירושלים תשכ"ט, עמ' 81-86. מכל מקום, בטקסט שלפנינו, המפרט את תנאי התשלום בעריכים מפורשים – זוזים וסלעים – אין ככל הנראה למלה 'שקל' משמעות מוגדרת, ונראה שפירושה כאן הוא מטבע-כסף סתם.

רשי – בפפירוס מס' 1 משומרין, כמו ביב, נמצא 'שליט' (שורה 12). ראה דין וביבליוגרפיה אצל קרוס, ואדי דאליה, עמ' 12.

## שורה 6

למחפר ולמעמקה – על צורת המקור ראה להלן. ציון הזכות לחפור נמצא גם בשטרות מאוחרים. למשל: 'ומעתה יש לו רשות... לבנות ולסתור... לחפור בהם בורות שיחין ומערות' (גולק, עמ' 168).

[ולמעבד...] – ההשלמה על-פי 'חווה מכירת קרקע', ראה דברי מיליק על הנוסחה הזאת (שם, עמ' 263).

מזבנה – המלה מופיעה גם בשטרות ארמיים אחרים ממדברי-יהודה, כגון מרבעאת, עמ' 25, שורה 6. בשטרות העבריים מופיעה המקבילה העברית 'מכור' (=מוכר, ראה, למשל, מרבעאת, עמ' 30, שורות 3, 16 – מיליק קרא בטעות 'מכיר'). נתקן בהודמנות זו גם את הקריאה בשטר 'כפר בכור' עמ' 264, שורה 9: כאן יש לקרוא '[ח]רר מזבנה' (במקום 'ודרמא' – הרי אין צורך להזכיר את צד דרום, שהוא תחומנו של הקונה).

איתי – היידי השנייה מחוברת לנ"ן שמעליה, ורק על-פי המקור נראה שאכן כתובה כאן יידי. הצורה הקרומה הזו נמצאת בעוד שטרות ממדברי-יהודה, אך נמצאה גם הצורה המאוחרת 'אית' (מרבעאת, עמ' 21, שורה 16).

ודי אקנה... – וכן בשורה 7. הנוסחאות שכיחות בשטרות (כגון מרבעאת, עמ' 20, שורות 12-14). וראה מיליק, עמ' 113. וכן בשטר עברי (מרבעאת, עמ' 30, שורה 22 ואילך). והשווה: 'באחריות כל נכסינו דקנינא ודעתידין אנן למקנא' (גולק, עמ' 169).

אחראין וערבין – הנוסחה שכיחה בשטרות ממדברי-יהודה. והשווה לשון התוספתא, כתובות יא: 'התקין שמעון בן שטח שתהא כתובתה אצל בעלה והיה כותב לה: כל נכסי דאית לי אחראין וערביאין לכסף כתובותין'.

למקימה – על צורת המקור ראה להלן בהערות ללשון התעודה. על הנוסחה ראה 'חווה מכירת קרקע', עמ' 259. הפעלים לקיים ולהעמיד משמשים לעניין זה גם בשטרות מאוחרים (גולק, עמ' 166 ועוד).

זבנה – בשטרות העבריים: 'מכר'. למשל, מרבעאת, עמ' 30, שורה 16.

7 ההורדוסית; נ' גרוס (עורך). יהודים בכלכלה, ירושלים תשמ"ה, עמ' 31-32.

7 משורר (לעיל, הערה 5), עמ' 7-9, 97-98; מ' ברשי, קי' יסוד בכלכלת ארץ ישראל בתקופה

7 [ולנקות את המכר הזה לפניך] מכל ערעור ותביעה [...] והתשלום מנכסיי] ו(ממה) שארכוש לפניך. ובזמן שתאמרו לי אחליף לך (את) השטר הזה כראוי

## שורה 7

ולמרקה וכו' — על השלמתנו ראה 'חחה למכירת קרקע', עמ' 259, שורה 12. וראה לשון התלמוד, בבלי, בבא מציעא טו ע"א: 'תדע שכך אומר לו מוכר ללוקח: אנא איקום ואשפי ואדכי ואמריק וביני אילין'. וראה על כך מקבילות שליקט ר' ירון מתעודות משפטיות של העת העתיקה,<sup>8</sup> וכן קרוס, עמ' 13.

מכול חרר ותג[ר] — על הצורה 'מכול' ראה להלן בהערות על לשון התעודה (פונולוגיה). על הנוסחה הזאת השכיחה בשטרות עבריים וארמיים, כגון מרבעאת, עמ' 26, שורה 5, ראה ליהמן, עמ' 193. השווה גם: 'ואחדין עלי תגר רב' במגילה ארמית ממערה 4 מקומראן.<sup>9</sup>

[ותשלמתה...] — שוחזר על-פי 'כפר בביר', עמ' 265. בשטר מרבעאת, עמ' 18, שורה 8 יש לקרוא תשלמ[תה] ולא תשלומ[תא]. והשווה גם מורבעאת, עמ' 26, שורה 6. נוסחה דומה נזכרת במקורותינו. למשל, תוספתא, כתובות ד יב.

ובזמן... — הנוסחה מופיעה בשטרות אחרים ממדבריהודה, כמו למשל, בגט ממרבעאת (עמ' 19, שורות 10-11, 24-25): 'בזמן די תמרין לי אחלף לבי שטרה כדי חזא'. על 'כרי חזה' ראה לעיל, הערה לשורה 4.

Fromularies, Part II: Terminology in the Arabic Warranty and the Idiom Clearing/Cleaning', *JNES*, 44 (1958), pp. 99-114, esp. pp., 113-114

K. Beyer, *Die aramäischen Texte vom Toten Meer*, Göttingen 1984, p. 211

R. Yaron, 'On Defension Clauses of Some Oriental Deeds of Sale and Lease from Mesopotamia and Egypt', *Bibliotheca Orientalis*, 15 (1958), pp. 15-22  
Franz—Murphy, 'A Comparison of the Arabic and Earlier Egyptian Contract

## סיכום

תעודה זו, בדומה לתעודות אחרות מימי מרד בר־כוכבא, מעידה כי בימי המרד התנהלו החיים במקומות מסוימים כסדרם; אנשים קנו ומכרו בתים ושדות, כאילו אין מלחמה עזה מתחוללת סביבם וחורבן נורא ממשמש ובא.

פרטים רבים בתעודה שלפנינו ניתן למצוא להם מקבילות בתעודות משפטיות דומות — הן קדומות, הן מאוחרות לה — דבר המעיד על מסורת משפטית ארוכה מאוד.

לכאורה, המסמך הנדון הוא שטר סטנדרטי, המפרט את פרטי העיסקה ואת זכויות הצדדים וחובותיהם ברקדקנות בנאלית; אך למעשה ניתן להסיק מן התעודה כמה מסקנות מעניינות. אם אכן נכון הזיהוי של המקום בו מדובר, וכפר ברו הוא האתר המוכר לנו במזרחו של ים־המלח, הרי ניתן ללמוד משני השטרות של כפר זה — זה שפירסם מיליק ('כפר בביר') וזה שלפנינו — שתחומי שלטונו של בר־כוכבא היו נרחבים יותר ממה שהיה מקובל עד כה, וכי הם כללו גם שטחים מסוימים בפרובינקיה ערביה. נראה, כי בסופו של המרד הצטמצמו תחומים אלה, ויהודים שהתגוררו בשטחי הגבול של החבלים הנכטיים, הצטרפו לאחיהם ששכנו בשטח שעדיין שלטו בו המורדים. כך משתמע מן המקרה של בכתא, שעברה ממחוזא — יישוב מעורב ליד צוער שבדרום

תעודה: שטר מימי ברכוכבא

ים-המלח — לעין-גדי; 15 וכך עולה משני השטרות מכפר ברו. שני שטרות אלה שנתגלו בעברו המערבי של ים-המלח, ככל הנראה בנחל-צאלים, מעידים על בעליהם, כי חצו את הים והצטרפו אל המורדים. האם עשו זאת מסיבות פטריוטיות או שמא מחמת המציק? עוד צד מעניין בתעודה זו הוא היותה כתובה בשתי לשונות — ארמית ועברית. גראים הדברים, כי בגל הרגשות הלאומיים שנתעורר בתקופת המרד, נתחזק מעמדה של העברית, שנתקיימה עדיין באותה תקופה כלשון חיה, אבל היתה שגורה פחות מאחותה הארמית.<sup>16</sup>



מוזיאון תל אביב

15 ידן, ברכוכבא, עמ' 252.

16 י קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו, ירושלים תשי"ט, עמ' 8-11; הנ"ל, 'לשונן של האיגרות העבריות והארמיות של בר כוסבה ובני דורו', לשוננו, כו (תשכ"ב), עמ' 21-22.